

**ANTROPOLOGIA A ROZVOJ: RIVALI ALEBO SPOJENCI?
(TEORETICKO-METODOLOGICKÝ NÁČRT PROBLEMATIKY)
ANTHROPOLOGY AND DEVELOPMENT: RIVALS OR ALLIES?
(THEORETICAL AND METHODOLOGICAL OUTLINE OF ISSUE)**

Veronika Mezeiová

Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FF UMB v Banskej Bystrici

3.1.3 etnológia, 3. rok štúdia

veronika.mezeiova@umb.sk

Školiteľka: **prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc. (zbenuskova@ukf.sk)**

Kľúčové slová

sociálna antropológia, rozvoj, rozvojový diskurz, prístup zameraný na aktéra, participatívny prístup, etnografia

Key words

social anthropology, development, development discourse, actor-oriented approach, participative perspective, ethnography

Predmetom príspevku je predstavenie vzťahu sociálnej antropológie a rozvoja ako praktiky aj myslenia, tak ako je konštruovaný v anglosaskom akademickom priestore. Za posledné dve dekády sa názory sociálnych antropológov na rozvoj rozchádzajú v prístupe praktického alebo akademického angažovania sa. Na jednej strane antropológovia – praktici, pracujúci vo vládných aj mimovládnych rozvojových organizáciách, demonštrujú prínos disciplíny v rozvojovej práci, na druhej strane antropológovia – akademici, zástancovia radikálnej kritiky myšlienky rozvoja, považujú koncept rozvoja za morálne, politicky aj filozoficky zavádzajúci (Gardner – Lewis, 1996, s. 153). Long napríklad podčiarkuje komplikovanosť vzájomného vzťahu antropológie a rozvoja rozdelením získaných antropológických poznatkov v kontexte rozvoja na „vedomosti pre porozumenie“ a „vedomosti pre akciu“ (Long a Long in Lewis, 2005, s. 474). Zástanca postmoderného dekonštruktivismu Fergusson priostruje a rozvoju prisudzuje nálepku „zlého dvojčaťa antropológie“. Do akej miery je takého čierno-biele nazeranie na vzťah antropológie a rozvoja legitímne a čo môže antropológia ponúknuť v rozvoji? Zámerom tohto príspevku nie je problematizovať vzájomný vzťah antropológie a rozvoja, ale predstaviť ho v kontexte širších historických, politických a kultúrnych procesov a pokúsiť sa ponúknuť odpovede na stanovené otázky (1).

Koncept rozvoja sa v súčasnej podobe začal používať po druhej svetovej vojne a stal sa jednou z dominantných myšlienok 20. storočia. Vo svojej podstate je **rozvoj** značne problematický a v rôznych obdobiach mu boli prisudzované rôzne významy. Pojem vstúpil do oficiálneho používania v roku 1949, keď prezident USA Harry Truman vo svojom inauguračnom prejave hovoril o potrebe obnovy nerozvinutých častí sveta [*underdeveloped areas*] poskytnutím finančnej pomoci a presunom moderných technológií do týchto oblastí (Lewis, 2005; Cardoso, 2007). Koncept rozvoja zahŕňal snahy a praktiky, ktoré mali priniesť predovšetkým pozitívne zmeny spojené s pokrokom v krajinách „tretieho sveta“ (2) – v Afrike, Ázii a Južnej Amerike – a bol spájaný predovšetkým s ekonomickým rastom.

Hlavné rozvojové teórie (3) predstavujú dôležitý kontext, v ktorom sa vyvíjal rozvojový diskurz (4). Sociálni antropológovia, ktorí sa stali súčasťou tohto diskurzu, prakticky využívali svoje vedomosti už v období kolonializmu. Od 30. rokov 20. storočia úzko participovali na prvých rozvojových snahách kolonizátorov, ktorých cieľom bola zmena v ľudskom správaní za účelom zlepšenia sociálnych, ekonomických a technologických podmienok (Cardoso, 2007, s. 104). Pomáhali

zavádzať najmä európske technológie, administratívny systém, vzdelanie a náboženstvo, formálne či neformálne spolupracovali s odborníkmi z verejnej správy a boli nimi najímaní, aby viedli výskumy o pôvodných obyvateľoch za účelom efektívnejšej správy územia kolónie a jej obyvateľov. História antropológických intervencií v oblasti rozvoja sa v istej miere prekrýva s dejinami aplikovanej antropológie, ktorá predstavuje praktické využitie antropológických metód a poznatkov (5).

Niektorí antropológovia však ostávali pri výskume rozvojových vplyvov bez praktických aplikácií a venovali sa výskumu sociálnej zmeny ako takej. Pristupovali k štúdiu plánovanej zmeny v súvislosti s meniacimi sa paradigmami. V raných fázach disciplíny, v kontexte teoretických prístupov evolucionizmu, difuzionizmu aj funkcionalizmu, pretrvávala tendencia študovať spoločnosti ako statické, antropológovia kládli veľmi malý dôraz na ich zmenu v čase. Tento trend sa zmenil po druhej svetovej vojne, keď sa začali zaujímať o dôsledky kultúrneho kontaktu kolonizátorov a členov lokálnych spoločenstiev na koloniálnych územiach. Vo svojich prácach sa čoraz viac zameriavali na historický kontext komunit a vysvetľovanie procesov sociálnej a politickej zmeny (Lewis, 2005, s. 476).

Rozvoj a sociálna zmena

Rozvoj je definovaný mnohými spôsobmi z dôvodu multiplicity aktérov, ktorí sú poverení úlohou rozvoja (Navrátilová, 2009, s. 16). Za najvšeobecnejšiu definíciu rozvoja je v kontexte tohto príspevku J. N. Pieters-ova (2001, s. 3), ktorá uvádza: „Rozvoj môžeme definovať ako organizovanú intervenciu do kolektívnych záležitostí podľa štandardov zlepšenia. Čo je mienené týmto zlepšením a aký druh intervencie je vhodný, sa prirodzene mení podľa triedy, kultúrno-historického kontextu a vzťahov moci.“ Ide teda o proces zmeny, sprostredkovaný nejakou formou ľudskej intervencie.

Zmena začala byť vnímaná ako neoddeliteľná súčasť spoločnosti, čo formovalo aj vzťah medzi antropológiou a rozvojom. Podľa francúzskeho antropológa Oliviera de Sardana, ktorý zastáva názor, že štúdium súčasného rozvoja by malo byť jedným z hlavných záujmov antropológie rozvoja, je „rozvoj len ďalšia forma sociálnej zmeny a nemôže byť pochopený oddelene od sociálnej zmeny“ (de Sardan, 2005, s. 24). Analýza činností spojených s rozvojom a všeobecných reakcií na tieto aktivity by nemala byť oddelená od štúdia lokálnej dynamiky, endogénnych procesov, od neformálnych procesov zmien, a preto antropológia rozvoja nemôže byť oddelená od antropológie sociálnej zmeny (de Sardan, 2005, s. 24).

Sociálni antropológovia Gardner a Lewis vo svojom súbornom prehľade venovanom antropológii rozvoja vymedzili tri hlavné oblasti vzájomnej interakcie antropológie a rozvoja, ktoré voľne rámcujú štúdium rozvoja (Gardner – Lewis, 1996, s. 52). Podľa nich sa antropológovia od počiatkov disciplíny sústreďovali a stále sa zameriavajú na:

1. sociálne a kultúrne efekty ekonomických zmien,
2. sociálne a kultúrne efekty rozvojových projektov (a ich zlyhávanie),
3. internú činnosť, praktiky a diskurzy v tzv. rozvojovom priemysle.

Vymedzené sféry zahŕňajú praktické i teoretické príspevky antropológov k rozvoju a v ich medziach možno uchopiť vzťah antropológie a rozvoja v historickom i socio-politickom kontexte. Olivier de Sardan (2005) a neskôr na neho nadväzujúci zástupcovia anglofónnej vetvy antropológov David Mosse a David Lewis (2006) zarámcovali tento vzťah do troch hlavných prístupov sociálnych antropológov k štúdiu rozvoja: inštrumentálneho, dekonštruktivistického a populistického. Podrobným pohľadom na tieto prístupy možno odhaliť vývoj predmetnej interakcie od počiatkov jeho formovania až po súčasné chápanie pozície a vzťahu antropológov k rozvoju.

Inštrumentálny prístup

Angažovanie sa antropológov v rozvojových programoch a projektoch sa rozšírilo zmenou orientácie rozvojových intervencií z výhradne ekonomických perspektív smerom k širším sociálnym a kultúrnym aspektom rozvoja, ktoré kládli dôraz na zníženie chudoby a zlepšenie životných

podmienok v rozvojových krajinách. V 70. rokoch, na pozadí novej paradigmy závislosti, ktorá kritizovala modernizačnú teóriu a predovšetkým jej etnocentrické snahy nadradujúce západné poznatky a technológie, antropológovia najmä z marxistického tábora poukazovali na nerovné pozície medzi rozvinutým Severom a zaostalým Juhom (Lewis, 2005, s. 475). Zameriavali sa na výskum sociálnych a kultúrnych efektov ekonomických zmien (modernizácie, urbanizácie, industrializácie) v menej rozvinutých oblastiach sveta. Práve v tomto období sa sformovala subdisciplína antropológie, tzv. **rozvojová antropológia**, ktorej zástupcovia boli motivovaní altruistickou túžbou odsúdiť vykorisťovanie a pomáhať mladým štátom, ktoré dosiahli nezávislosť (Cardoso, 2007, s. 105).

Narastajúcou inštitucionalizáciou rozvoja a vznikom rozvojových agentúr a organizácií sa rozširoval aj záujem sociálnych antropológov o participáciu v rozvojových projektoch. V 70. – 80. rokoch sa vo Veľkej Británii stal rozvojový sektor jedným z dominantných zamestnávateľov aplikovaných antropológov. Nová politika ekonomického neoliberalizmu okresala rozpočty univerzít a podfinancovanie zasiahlo aj kabinety antropológie. K ich neistote prispieval aj nárast multidisciplinarity rozvojových štúdií a s tým spojený vznik nových disciplín, ktoré sa venovali rozvoju, čo malo priamy vplyv na zvýšené angažovanie antropológov v rozvojových „biznis“ agentúrach. Zároveň stupňujúca sa profesionalizácia rozvojového priemyslu znamenala nárast pracovných príležitostí pre antropológov v rozvojových organizáciách. Rozvojová antropológia vytvorila špecifickú inštitucionálnu bázu v mnohých krajinách Severnej Ameriky a Európy. Vznikla napríklad *Komisia rozvojovej antropológie*, ktorá propagovala a podporovala zainteresovanie antropológie v rozvoji krajín tretieho sveta. V 70. rokoch vznikol *Inštitút rozvojovej antropológie* v New Yorku, ktorý bol od svojho začiatku vedúcou inštitúciou na poli aplikovateľnosti rozvojovej antropológie. Neskôr vznikali študijné programy, ktoré mali pripraviť študentov na dráhu praktikov rozvoja. Antropológovia boli v rámci krátkodobých pracovných záväzkov alebo dlhodobej spolupráce zamestnávaní v rozširujúcej sa oblasti sociálneho rozvoja v inštitúciách ako *Organizácia pre medzinárodný rozvoj*, *OSN*, v súkromných konzultantských firmách a v 90. rokoch sa rozmachom neziskového sektora rozšírilo ďalšie pole ich uplatnenia (Lewis, 2005, s. 476).

Antropológovia pracovali ako aplikovaní výskumníci, konzultanti, manažéri alebo úradníci. Tieto rôzne roly boli sprevádzané rôznymi osobnými a inštitucionálnymi motiváciami pre ich priame zainteresovanie v rozvoji – ako záväzok voči sociálnemu progresu, záujem o uplatňovanie perspektívy akčného výskumu alebo to bola ich odpoveď na tlaky v akademickom živote, súvisiace práve s nedostatkom pracovných miest v akademickom sfére. Záujmy antropológov boli inštrumentalizované pre potreby rozvojových organizácií. Boli prinútení prijať inštrumentálnu racionalitu, ktorá charakterizuje tieto politické svety, a produkovali vedomosti, ktoré boli normatívne, prediktívne a použiteľné v posilňovaní rozvojovej efektívnosti (Lewis – Mosse, 2006, s. 3).

Populistický prístup

Druhý mód antropológického zaangažovania v rozvoji je viac ideologický a populistický než inštrumentálny. Obhajuje **participatívne formy rozvoja**, ktoré vo svojich prácach propaguje antropológ Robert Chambers, ktorý v 70. rokoch predstavil metódu rýchlej vidieckej expertízy (*Rapid Rural Appraisal*), neskôr pretvorenú do prístupu participatívnej vidieckej expertízy (*Participatory Rural Appraisal Approach*), ako takmer výhradný zdroj „rozvojárskych“ vedomostí o lokálnych, zvlášť rurálnych komunitách. Dekáda 80. rokov 20. storočia dokonca zvykne byť nazývaná aj „participatívnou dekadou“. Nárast vplyvu sociálnych hnutí, neziskových organizácií a komunitne založených organizácií je výrazom tohto „obratu ku komunitě“, ktorý je v 90. rokoch ďalej „intenzifikovaný vynorením sa skutočnej globálnej občianskej sféry“ (Navrátilová, 2009, s. 107).

Participatívne postupy predstavujú nástroje zapojenia cieľovej komunity do rozvojového snaženia. Podľa Davida Mossea dominantné chápanie participácie znamená v mainstreamovej komunitě „inkorporáciu vedomostí a zručností lokálneho obyvateľstva do plánovania projektov skrz techniky participatívneho učenia a plánovania“ (Mosse, 2004, s. 16) s tým, že participatívne prístupy majú byť nástrojom na redukciu dominancie v prospech posilnenia pozície tých najchudobnejších (Mosse, 2004, s. 16). Lokálne vedomosti v tomto prístupe predstavujú základňu pre alternatívne

modely rozvoja, ktoré slúžia ako základ rozhodovania, pričom „lokálne vedenie je definované ako suma skúseností, vedomostí a zručností určitej skupiny“ (Mukherjee, 1998, s. 25). Za ideál participatívneho prístupu je označovaný proces zapojenia rurálneho obyvateľstva do procesu budovania lokálnych poznatkov ako spôsob učenia sa od obyvateľov rurálnych oblastí, ako skúmať, analyzovať a ohodnotiť limity a príležitosti (Mukherjee, 1998, s. 29). Projektoví aktéri nie sú pasívnymi facilitátormi produkcie lokálnych poznatkov a plánovania, ale aktívne tieto procesy ovplyvňujú a utvárajú. Projektoví experti vlastnia výskumné nástroje, vyberajú témy, nahrávajú informácie a pod. Ako uvádza Mukherjee (1998, s. 25), participatívne metódy sa usilujú o „a) zohľadnenie lokálneho systému poznania; b) inkorporáciu dedinskej diverzity; c) zapojenie komún do zlepšenia ich vlastnej situácie; d) profesionálny, hodnotný a uspokojujúci proces zbierania, analyzovania a využívania rurálnych informácií ako základu pre rozvoj“.

Olivier de Sardan (2005, s. 9) rozlišuje medzi ideologickým populizmom, ktorého klasickým príkladom je práve participatívny prístup reprezentovaný Chambersovou knihou z roku 1983 (6), a metodologickým populizmom, ktorý sám zastáva a ktorý podľa neho tvorí podstatu antropologického výskumu. Zatiaľ čo *ideologický populizmus* romanticky zdôrazňuje všeobecné miestne zručnosti, vedomosti a skúsenosti a systematicky idealizuje tieto kompetencie ľudí v zmysle autonómie alebo odporu, *metodologický populizmus* zastáva tvrdenie, že miestne iniciatívy [*grassroots*] a sociálni aktéri majú isté vedomosti, zručnosti a stratégie, ktoré treba objaviť bez komentovania ich hodnoty alebo kvality (de Sardan, 2005, s. 9). Predpojatosť vlastná ideologickému populizmu znemožňuje vedecké postupy, metodologický pohľad označuje za pozitívny faktor, ktorý otvára nové možnosti výskumu. Problémom je, že oba bývajú v prácach mnohých autorov spájané dohromady, pričom mnohé takéto práce podliehajú súbežne ideologickému populizmu tým, že idealizujú zručnosti miestnych aktérov a zároveň dosahujú inovatívne výsledky práve vďaka metodologickému populizmu, ktorý umiestňuje úlohu opísať konanie a pragmatické a kognitívne zdroje, ktoré majú aktéri bez ohľadu na stupeň vlády alebo straty, v ktorom žijú (de Sardan, 2005, s. 10).

Dekonštruktivistický prístup

Tretia antropologická orientácia na rozvoj je kritická a dekonštruktivistická. Mainstreamová antropológia v priebehu 80. rokov podstúpila éru prehodnocovania prístupov, pričom diskusia týkajúca sa najmä reprezentatívnosti a textuality vychádzala z kritických prác Clifforda a Markusa. V sociálnych vedách začala prevládať špecifická ideológia označovaná ako postmodernizmus, postštrukturalizmus alebo dekonštruktivizmus. Postmoderná antropológia zaoberajúca sa problematikou rozvoja sa špecializovala na analýzu **rozvojového diskurzu** a samu seba označila za **antropológiu rozvoja**, čím sa vymedzila voči inštrumentálnej rozvojovej antropológii. Antropológia rozvoja filozoficky vychádza najmä z prác francúzskeho filozofa M. Foucaulta a analyzuje rozvoj ako „diskurz“ – teda systém vedomostí, praktík, techník a mocenských vzťahov, ktoré určujú a limitujú opis a konanie [*agency*] v rámci svojej oblasti pôsobenia. Uplatňujúc tento prístup je rozvoj vnímaný ako historicky špecifický diskurz nadvlády Západu nad „rozvojovým“ svetom (Lewis – Mosse, 2006, s. 14).

Hlavní predstavitelia dekonštruktivistického prístupu v antropológii Hobart, Fergusson a Escobar vo svojich publikáciách presadzujú potrebu reflexívneho prístupu k etnografickému textu. Arturo Escobar vo svojom slávnom diele *Encountering Development* (1995) predstavuje jednu z najvplyvnejších narácií o rozvojovom priemysle. Koncept praktickej aplikovanej antropológie sa vysúva do úzadia. Podľa Escobara sa aplikovaná rozvojová antropológia stala predmetom „dominantného diskurzu“ a rozprúdila debatu o potenciáli antropológie apelovať na jej hegemoniu a upriamiť pozornosť na iné menej viditeľné diskurzy (Lewis, 2005).

S postmoderným obratom v antropológii súvisí aj zmena objektu štúdia antropológie rozvoja. Rozvoj už nie je vnímaný ako vonkajšia sila, ktorá pôsobí na reálne subjekty antropologických výskumov. Aj keď väčšina štúdií sa orientuje na prijímateľov plánovaných zmien, pozornosť

antropológov sa čím ďalej tým viac obracia na štúdium činnosti rozvojových inštitúcií, politických procesov a ideológií ako oblastí hodných etnografických prieskumov. Ich práce problematizujú a dekonštruujú úplnú podstatu poňatia rozvoja a analyzujú ho ako diskurz, čo sa nepozdáva tvorcom rozvojových politík, pretože dochádza ku kritike epistemologických predpokladov ich práce. Sociálne reality sú v týchto podmienkach znásobené a menia sa podľa kontextu. Autori už nehľadajú objektívnu pravdu o rozvoji a jeho vplyvoch, ale snažia sa pochopiť spôsoby, ako je rozvoj sociálne konštruovaný a, naopak, ako konštruuje svoje subjekty (de Sardan 2005; Mosse – Lewis, 2006).

Ďalší predstaviteľ dekonštruktivismu Anfred tvrdí, že imperializmus bol premenovaný na rozvoj a vo svojej práci prezentuje 5 charakteristík rozvojového diskurzu: 1 – ide o prístup „oni-majú-problém-my-máme-riešenie“; 2 – oslobodenie od protikladných faktov; 3 – rozvojový expert je agent; 4 – rozvojový agent ako muž; 5 – vylúčenie pôvodných skúseností a vedomostí (In: de Sardan, 2006, s. 6 – 7). Zároveň však zdôrazňuje, že tieto tvrdenia nie sú opodstatnené, pretože nie sú podložené empirickými dátami, sú bez kvalifikovaného pohľadu a nekladú dôraz na možné protiargumenty.

Gardner a Lewis predstavili 2 možné riešenia/reformy rozvoja zvnútra, pričom predstavili tzv. alternatívny rozvoj a navrhli zrušenie hraníc, ktoré existujú medzi tými, ktorí riadia rozvoj [*developers*], a tými, ktorí majú byť rozvíjaní [*developed*] (Gardner – Lewis, 1996, s. 128).

Podľa de Sardana dekonštruktivistické prístupy nie sú o nič menej ideologické ako tie populistické. Formu postštrukturalistickej analýzy považuje za ideologický dekonštruktivizmus, pričom zdôrazňuje, že nadradovanie lokálneho vedenia a ponížovanie vedeckého poznania sú prístupy nebezpečne presiaknuté populizmom. „Ideologický dekonštruktivizmus ponúka diabolský obraz rozvojového sveta, ktorý kladie malý dôraz na nesúdržnosť, neistoty a protirečenia/nezrovnalosti“ (de Sardan, 2006, s. 7). Tvrdí, že postštrukturalisti v skutočnosti spojili dekonštruktivistický prístup s populistickým prístupom a prichádza s návrhom, aby bolo k určitým analýzám rozvojového diskurzu pristupované nie ako k postmoderným alebo postštrukturalistickým, ale z hľadiska metodologického dekonštruktivismu, ktorý kladie do protikladu k Escobarovmu ideologickému dekonštruktivizmu. Inými slovami, ideologický dekonštruktivizmus zlyháva na tom, že neskúma vzťah medzi rétorikou a mobilizujúcimi zjednodušeniami rozvojových politík a svetom, ako je zažívaný a ako mu rozumejú rozvojoví aktéri. Oba prístupy odkláňajú pozornosť od zložitosti stratégií ako inštitucionálnych praktík, od sociálneho života rozvojových projektov, organizácií a profesionálov v rozvoji, od rozmanitosti záujmov v rámci rôznych strategických modelov a od perspektívy samotných aktérov (Mosse, 2004, s. 23).

Súčasný trendy v antropológii rozvoja

V protiklade k zmieneným prístupom súčasní francúzski sociálni antropológovia zdôrazňujú neinštrumentálne a nenormatívne výskumné prístupy. Odmietajú formovať vzťah medzi zámermi rozvoja a jeho výsledkami, stratégiami a praktikami v jednoduchých inštrumentálnych termínoch (ako napr. lepšia implementácia) a namiesto toho kladú rovnocenný dôraz na sociálne procesy rozvojových politík, neformálne vzťahy a životné situácie rozvojových aktérov (Mosse – Lewis, 2006, s. 9). Snažia sa uplatňovať viac empirický a etnografický prístup.

Olivier de Sardan, na rozdiel od nadradovania ľudových zručností populistickými prístupmi alebo odsudzovania rozvojových konfigurácií a ich diskurzu dekonštruktivistickým prístupom, sa zameriava na **analýzu zapletenej sociálnej logiky** [*entangled social logic*]. Navrhuje skúmať vzťah medzi oboma svetmi – populistami aj dekonštruktivistami – medzi konkrétnymi prvkami oboch svetov, prostredníctvom empirického výskumu zvlášť okolo styčných bodov, kde sa tieto prvky prelínajú. Takýto prístup označuje za metodologický interakcionizmus, v podobnom zmysle ako metodologický dekonštruktivizmus a metodologický populizmus (de Sardan, 2005, s. 11). „Interakcionizmus má dlhú vedeckú históriu, termín metodologický interakcionizmus môžeme použiť na určenie analýz, ktoré vnímajú sociálne interakcie ako prednostnú empirickú „cestu““ (de Sardan, 2005, s. 12). Interakcionizmus je niekedy chápaný ako skupina formálnych pravidiel ovládaných interakciami alebo predstavuje situácie interakcií (de Sardan, 2005, s. 12).

Práce uplatňujúce prístup zapletenej sociálnej logiky sa snažia vyhýbať fixácii na interakciu, skôr využívajú interakciu ako užitočný analytický nástroj skúmaného fenoménu. Interakcie sú spracované vo forme prípadových štúdií ako produktívne sondy do sociálnej reality; ako významy dešifrovaných konkrétnych sociálnych situácií – rovnako z hľadiska stratégií aktérov a z hľadiska kontextuálnych obmedzení; aj ako významy praktík a koncepcií štrukturálnych fenoménov (de Sardan, 2005, s. 12). Tento prístup má v antropológii rozvoja opodstatnené miesto práve preto, že rozvoj má špecifickú tendenciu produkovať veľké množstvo interakcií a zvlášť interakcií medzi aktérmi, ktorí majú rôzne statusy, produkujú rôzne aktivity a nerovnaké ciele a sú vďačným objektom etnografického štúdia rozvoja.

Obrat k metodológii: prístup zameraný na aktéra

Súčasní výskumníci sa nesnažia celkom opustiť dekonštruktivistické perspektívy, ale snažia sa ich premeniť viac na metodologické ako ideologické – ako prostriedok k analýze vzájomných interakcií, ideí a vzťahov v rozvojových oblastiach.

Prístup zameraný na aktéra [*actor-oriented approach*] sa vyvíjal na Manchesterskej škole antropológie a jeho hlavným zástancam je Norman Long. Jeho cieľom je „etnografické porozumenie tzv. ‚sociálneho života‘ rozvojových projektov (od formovania ich koncepcie až po ich realizáciu) a životných skúseností rôzne situovaných a ovplyvňovaných sociálnych aktérov“ (Long, 2004, s. 15 – 16). Tento prístup zdôrazňuje spôsoby, akými sú produkované a vyjednávané rozvojové úmysly v praxi a aké rôzne významy majú rozvojové procesy a interakcie pre rozličných aktérov zaangażovaných v rozvoji. Umožňuje napríklad pochopiť spôsoby, ako sú činné vládne úrady a rozvojové organizácie a odкрýva napr. rozdiely medzi ich formálnymi rozvojovými zámermi a cieľmi a realizovanými praktikami a stratégiami vedenými aktérmi z rôznych organizačných úrovní. „Tento prístup zahŕňa vzťah rozvojových politík a praxe nie ako inštrumentálny alebo pretlmočený scenár ideí, ale ako neusporiadaný a prístupný každému, v rámci ktorého sú procesy nekontrolovateľné a výsledky sú neisté. Koncept intervencií teda vyžaduje dekonštrukciu, aby bolo jasné, o čo v ňom ide – že je to pokračujúci, sociálne konštruovaný a dohadovaný proces, nie len jednoduché prevedenie a realizovanie špecifického plánu akcií s očakávanými výsledkami“ (Mosse – Lewis, 2006, s. 10).

Prístup sa zameriava na štúdium stretov medzi rôznymi sociálnymi svetmi a revitalizuje konvenčné prístupy k rozvoju. S entuziazmom bol prijatý v aplikovaných oblastiach, ako sú napríklad rurálne štúdiá zamerané na rozvoj poľnohospodárstva, komunikačné štúdiá, participatívna vidiecka expertíza alebo analýzy stakeholderov. Základnými koncepciami prístupu zameraného na aktéra sú *konanie [agency]*, *sociálni aktéri*, *myšlienka zložených realít, aréna*, kde sa stretávajú rôzne *životné svety a diskurzy*, *idea styčných plôch [interface encounter]* v zmysle diskontinuit záujmov, hodnôt, vedomostí, moci a štruktúrovanej heterogenity. Ide o dynamický prístup v antropológii, ktorý je zameraný na terénny výskum, jeho výstupom sú kritické prípadové štúdiá a podáva zrozumiteľný pohľad na konflikty, vyjednávania, nezhody a nedorozumenia vznikajúce v rámci rozvojových procesov (Long, 2004).

Olivier de Sardan poukazuje na to, že prístup zameraný na aktéra a interakcionalistické prístupy nenavrhuje redukcionistické predpoklady, upozorňuje na kontextuálne obmedzenia, zvyrazňuje konjunkturalne (náhodné zhody) a štrukturálne javy (In: Mosse – Lewis, 2006).

Záverom. Antropológia a rozvoj: rivali alebo spojenci?

Predkladaný prehľadový materiál objasňuje vzťah antropológie a rozvoja vo svetle viacerých ideologicko-metodologických prístupov, ktorý má od svojho počiatku rozmanité podoby. Zatiaľ čo v raných fázach spoločného kompromitovania rozvojoví antropológovia úzko spolupracovali s tvorcami rozvojových politík, neskôr ich kolaboráciu oslabil kritika prístupov k štúdiu rozvoja ako hegemonickéj nadvlády bohatého Severu nad chudobným Juhom bez účasti miestnych aktérov. Perspektívu rozvoja zhora-nadol nahradil tzv. alternatívny rozvoj s participatívnymi prístupmi vyzdvihujúcimi úlohu vedomostí, skúseností a zručností miestneho obyvateľstva v rozvoji. Post-

štrukturalisti 90. rokov 20. storočia dekonštruovali úplnú podstatu poňatia rozvoja a analyzovali ho ako diskurz. Súčasný trend smeruje k uplatňovaniu nenormatívneho, empirického a etnografického prístupu k štúdiu rozvoja.

Úloha antropológie v rozvoji je nesporná. Nemožno na ňu nazerať čierno-bielou optikou súboja dobra a zla. Antropológia rozvoja poukazuje na analýzu vzájomných vzťahov a interakcií medzi sociálnymi aktérmi patriacimi do rôznych kultúr alebo subkultúr. Snaží sa inventarizovať jednotlivé obmedzenia, ktorým podliehajú všetci aktéri, a dekodovať stratégie, ktoré rozvíjajú aktéri podľa toho, aký majú dostupný manévrovací priestor. Sociálna antropológia zmeny a rozvoja zahŕňa hlboko empirické, viac dimenzionálne a diachronické štúdium sociálnych skupín a ich interakcií, kombinujúc analýzu sociálnych praktík a vedomia.

Antropológia môže významne prispieť k intelektuálnej výzve lepšej konceptualizácie vzťahov medzi medzinárodnými modelmi rozvojových politík a praxou, udalosťami a významnými výsledkami, ktoré sú očakávané alebo legitimizované. Súčasnne nám umožňuje sledovať odkazy širšej politickej ekonomiky medzinárodných nerovností, ktoré rámujú svet rozvojových agentúr a samotných inštitúcií.

Záverom, vychádzajúc z teoreticko-metodologického a historicko-spoločenského kontextu a z empirických štúdií, v rámci ktorých sa formoval a stále formuje vzťah antropológie a rozvoja, možno v piatich bodoch zosumarizovať úlohu antropológie a etnografie ako jej hlavného metodologického nástroja v štúdiu rozvoja (Gradner – Lewis, 2005; Mosse – Lewis, 2006; de Sardan, 2005):

- 1) Etnografia môže pomôcť odhaliť zložité a členité chápanie rozvoja, pričom môže pomôcť objasniť oblasti rozvojovej praxe, ktoré sú skryté alebo zamlčované rozvojovými politikami, ale sú dôležité pre pochopenie toho, ako sa udalosti odvíjajú v špecifických podmienkach a prečo dané intervencie fungujú alebo nie.
- 2) Antropológia rozvoja môže vniesť čerstvý náhľad na sociálne procesy rozvojových politík a stratégií, ponúkajúc metodologický dekonštrukcionizmus, ktorý upozorňuje na povahu jazyka stratégií (na diskurz) a odhaľuje, ako fungujú konkrétne strategické idey – riadenie, participácia, občianska spoločnosť, fair trade alebo rodová rovnosť – u podporovateľov rozvoja (úradníkov a príjemcov stratégií, výskumníkov a subjektov výskumu) a pri falošných politických konexiách, pričom vytvára spoločné reality z heterogénnych sietí.
- 3) Antropológia rozvoja ukazuje, ako sa menia strategické modely podľa aktérov, ktorí sa v nich angažujú (vládni úradníci, zamestnanci poskytujúci rozvojovú pomoc, terénni pracovníci alebo členovia komunity), aby sa stali súčasťou ich vlastných sociálnych a politických trajektórií. Je samozrejmé, že politické modely a návrhy rozvojového programu musia byť premenené do praxe. Musia byť tlmočené do pestrej logiky zámerov, cieľov a ambícií mnohých ľudí a inštitúcií, ktoré ich spájajú a ktoré im prepožičiavajú vzhľad solídnosti a všeobecnej zhody.
- 4) Sociálne procesy rozvoja poukazujú a zdôrazňujú význam rol (úloh) improvizovaných medziinštitucionálnych a medzikultúrnych sprostredkovateľov, tzv. brokerov, ktorí existujú na rôznych úrovniach.
- 5) Etnografické výskumy a štúdie odhaľujú komplexnú sadu do značnej miery skrytých osobných, komunitných či systémových cieľov, ktoré koexistujú popri oficiálnych cieľoch alebo verejných predpisoch. Osvetľujú, ako spôsoby rétoriky a postupov slúžia cieľom, ktoré sa točia okolo zachovávanía pravidiel, administratívneho poriadku a vzťahov sponzorov a ktoré pomáhajú konštruovať a udržiavať sociálne a profesionálne identity a štruktúru moci a autority.

Poznámky

- (1) Problematiku rozvoja rozpracúvame v dizertačnej práci, v rámci ktorej skúmame a analyzujeme faktory lokálneho rozvoja vidieckeho spoločenstva s fokusom na spoločenský a kultúrny život. Skúmame podoby rozvoja na lokálnej (mikro) úrovni. Zaujímajú nás nielen hybné či brzdiace prvky rozvoja ako zmeny, ktorá má procesualný a kvalitatívny charakter, ale aj rozvojový diskurz, ktorý uplatňujú zástupcovia miestnej samosprávy a inštitúcií. V tomto kontexte nás preto zaujímajú prístupy sociálnej antropológie k rozvoju v teoreticko-metodologickom a historickom kontexte.
- (2) Pojmom *tretí svet* sa označoval kontrast v rozvoji medzi jednotlivými krajinami v období studenej vojny a zahŕňal krajiny africké, ázijské a krajiny Latinskej Ameriky. Patrili doň aj krajiny kapitalistické (napr. Venezuela), komunistické (napr. Severná Kórea), štáty veľmi chudobné (napr. Mali), ale aj veľmi bohaté (napr. Saudská Arábia). Medzi krajiny tzv. prvého sveta patrí kapitalistický západ (USA, krajiny západnej Európy), krajiny tzv. druhého sveta tvoria bývalé socialistické štáty (Rusko, východný blok). Vzhľadom na zmeny v politickom usporiadaní sveta a prílišnú simplifikáciu sa tento pojem v súčasnosti považuje za neaktuálny a nesprávny (Dudáš, 2007, s. 10).
- (3) Teóriu môžeme všeobecne charakterizovať ako kritiku, revíziu a zhrnutie doterajšieho vedenia vo forme všeobecných tvrdení (Pieterse, 2001, s. 2). Do polovice 70. rokov prevládala *modernizačná teória* s predzvesťou nástupu *neomodernizačnej perspektívy* a rôzne varianty *školy závislosti* (t. j. ich štrukturalistická a neomarxistická vetva). V druhej polovici 70. rokov sa podarilo inštitucionálne ukotviť *teóriu základných potrieb* a začína sa tiež konštituovať vplyvná perspektíva trvalo udržateľného rozvoja. Nasledujú *teórie ľudského rozvoja*, *teórie alternatívneho rozvoja* a *antirozvoja* a nakoniec postmoderný obrat predstavujúci tzv. postrozvoj (viac Pieterse, 2001).
- (4) Diskurz chápeme v zhode s Gažovičovou definíciou ako „používaný jazyk alebo v širšom poňatí ako ľudské významotvorné praktiky, prípadne ako konkrétny spôsob chápania a rozprávania o svete, pričom diskurz nie je iba pasívnym nositeľom reflexie sveta vôkol nás, ale aj jeho aktívnym spolutvorcom. Prostredníctvom jazyka jednotlivé objekty nadobúdajú svoj zmysel a identitu“ (Gažovič, 2012, s. 23).
- (5) Pozri tiež *Inštrumentálny prístup* antropológie k rozvoju v tomto príspevku.
- (6) CHAMBERS, R. 1983. *Rural Development : Putting the last first*. Prentice Hall, 1983. 246 p.

Literatúra

- CARDOSO, Joanna Gomes. 2007. Applied and Academic Anthropology in Development: Distance or Engagement? In: *Antropologia, Escala e Memória*, 2007, č. 2, s. 102 – 117. ISSN-e 0874-1123
- De SARDAN, Olivier Jean Pierre. 2006. *Anthropology and Development : Understanding Contemporary Social Change*. London : Zed Books, 2006. 243 p. ISBN 978-1-84277-417-5
- DUDÁŠ, Tomáš a kol. 2007. *Rozvojová pomoc a spolupráca. Vybrané kapitoly*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2007. 232 s. ISBN 978-80-225-2393-6
- ESCOBAR, Arturo. 1995. *Encountering development : the making and unmaking of Third World*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1995. 344 p. ISBN 9781400839926
- GARDNER, Katy – LEWIS, David. 1996. *Anthropology, development and the post-modern challenge*. London : Pluto press, 1996. 208 p. ISBN-10: 0745307477
- GAŽOVIČ, Ondrej. 2012. Slovak Aid – oficiálna rozvojová pomoc ako nástroj konštituovania identity SR? In: *Medzinárodné vzťahy*, 2012, č. 1, s. 22 – 46. ISSN 0323-1844. Dostupné na: www.mezinarodnivztahy.com/article/download/429/441 [2014-02-14]
- GOW, David. 1996. The Anthropology of Development: Discourse, Agency, and Culture. In: *Anthropological Quarterly*, roč. 69, 1996, č. 3, s. 165 – 173. ISSN 0003-5491
- LEWIS, David. 2005. Anthropology and development : the uneasy relationship. In: Carrier, G. James (ed.): *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham : Edward Elgar, 2005, pp. 472 – 486. ISBN 1843761750. Dostupné na: <http://eprints.lse.ac.uk/253/> [2014-02-14]
- MOSSE, David – LEWIS, David (ed.). 2006. *Development Brokers and Translators : The Ethnography of Aid and Agencies*. Bloomfield Connecticut : Kumarian Press, 2006. 251 p. ISBN 156549217X

- LONG, Norman. 2004. Actors, interfaces and development intervention: meanings, purposes and powers. In: Kontinen, Tiina (ed.): *Development Intervention*. University of Helsinki : Center for Activity Theory and Developmental Work Research and Institute for Development Studies, 2004, pp. 14 – 36. ISBN 952-10-1939-5
- MOSSE, David. 2001. 'People's Knowledge', Participation and Patronage : Operation and Representation in Rural Development. In: Cooke, B. – Kothar, U.: *Participation: The New Tyranny?* London : Zed Books, 2001, pp. 16 – 35. ISBN 1-85649-794-1
- MUKHAERJEE, Neela. 1998. *Participatory Rural Appraisal: Methodology and Applications*. New Dehli : Concept Publishing Company, 1998. 160 p. ISBN 81-7022-637-6
- NAVRÁTILOVÁ, Alice. 2009. *Dispozitiv rozvoje : trendy v rozvoji rozvoj v trendu?* [Dizertačná práca.] Brno : Fakulta sociálnych štúdií, Masarykova univerzita, 2009. 191 s.
- NAZ, Farzana. 2006. Arturo Escobar and the development discourse: An overview. In: *Asian Affairs*, vol. 28, 2006, No. 3, pp. 64 – 84. ISSN 1477-1500
Dostupné na : <http://www.cdrb.org/journal/2006/3/4.pdf> [2014-02-14]
- O'DRISCOLL, Erin. 2009. Applying the Uncomfortable Science: the Role of Anthropology in Development. In: *Durham Anthropology Journal*, vol. 16, 2009, pp. 13 – 21. ISSN 1742-2930
- PIETERSE, Jan Nederveen. 2001. *Development Theory : Deconstructions Reconstructions*. Delhi : Vistaar, 2001. 195 p. ISBN 0-7619-5293-4

Summary

The paper describes the relationship between social anthropology and development, that is, since its inception rated as ambiguous and ambivalent. It presented forms of engagement of social anthropologists in development projects, while it distinguishes three basic approaches anthropology to development: instrumental, populist, and deconstructionist. In form of overview study it approaches a discourse widespread especially in the Western Anglo-Saxon academic society, while its theoretical and methodological assumptions are applicable in the study of development in the Central European context. Paper identifies the basic theoretical and methodological postulates and current trends in anthropology of development and social change.